

**РЕЦЕНЗИЯ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД НА ИЛОНА ИВОВА АНАЧКОВА
НА ТЕМА „ДУХОВНОСТТА В СЪВРЕМЕННОТО ВИЗУАЛНО ИЗКУСТВО“
(SPIRITUALITY IN CONTEMPORARY VISUAL ART) ПО ПРОФЕСИОНАЛНО
НАПРАВЛЕНИЕ 2.3. (ФИЛОСОФИЯ)**

**ОТ ДОЦ. Д-Р НИКОЛАЙ КИРИЛОВ МИХАЙЛОВ, ЧЛЕН НА НАУЧНО ЖУРИ
ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОНС „ДОКТОР“.**

1. **Обща характеристика на дисертационния труд.** Представената за рецензия работа е структурирана в четири глави, Въведение и Заключение, като обхваща 259 страници. Използвани са и илюстрации, 18 на брой, изведени в отделно Приложение, явно с цел нагледно представяне и подчертаване на тезите на автора. Визуалните елементи на разработката се допълват от два видео материала, използвани като източници. Останалите референтни материали са 181 на брой, повечето онлайн и на английски език, което е напълно адекватно, предвид програмата, в която е разработвана дисертацията. Българските заглавия, които са използвани, са 8 на брой. Дисертационното изследване се открива от Въведение (Introduction), което кратко, но според мен, точно и коректно представя съдържанието и целите му. Научната част на труда завършва със Заключителни бележки (Concluding remarks), посветени на основния изследователски интерес – присъствието на духовността в изкуството, както и самооценка на приносите и постигнатите резултати. Съдържанието на изследването е оформено без посочване на начало и край на частите по страници, което затруднява пълноценния прочит на труда, както и евентуалното позоваване на него.

Авторефератът в неговия печатен вид, е оформен така, че трудно може да служи като научен текст за позоваване. Той предлага наистина едно компактно изложение на дисертационния труд. Отново обаче липсва номерация на страниците (не е страниран), което затруднява научното позоваване на научни тези (т.е. обективното рефериране) и аргументи чрез цитиране на страниците, на които са изложени. Независимо от темата, която иманентно е свързана с артистично вдъхновение и дори творческа небрежност, подобно дисертационно изследване трябва да се подчинява на

определена научна процедура и стриктна подредба, която съдържа макар и чисто формални, все пак необходими за сравнение с останалите научни трудове елементи. Макар да не съм броил страниците, Авторефератът е сравнително подробен, синтетичен (в смисъл на обобщаващ) и като цяло предава основните тези, постановки и изводи на дисертационния труд. Докторантът е предложил и четири публикации по темата на своето изследване, всичките на английски език, с което изпълнява условията за допускане до процедура за защита на дисертационния труд.

- 2. Структура на изследването. Въведението** е посветено на кратко описание на целите и задачите, които си поставя труда, както и на сбито описание на неговото съдържание. Дисертацията, както е посочил докторанта, изследва „духовността в съвременното изкуство чрез три основни категории, които са решаващи (crucial) за Модерността – понятието за гений, понятието за шаман и понятието за възвишено (sublime)“ (с. 3) **В Първа глава**, именувана *Сакрализация на изкуството*, е направен според мен сравнително успешен опит да се търси и открие връзката и взаимодействието между религия, духовност и изкуство на основата на сложен сравнителен анализ на философски концепции. Изобщо горните три понятия са в основата на научния интерес на автора, което, бих казал, поставя дисертационния труд в един подчертано философски контекст на изследване. „Изкуството често приема функциите на религията и дори на философията...то предоставя възможности за мислене и изследване на Битието...“ (с. 7) Основата на научните дирения на докторанта представлява тезата на френския философ Жан Мари Шафер за дълготрайната тенденция на сакрализация на изкуството в модерната европейска философия. Изследователския интерес е насочен към сравнителен историко – философски анализ на идеите на Кант, Шелинг и Шопенхауер. „Сакрализация на изкуството представлява онзи възглед ..., който го представя като зона на духовност или като имащо сходни функции с тези на религията и философията, но с приоритетно значение спрямо тях“, както е записано в Автореферата. Втора част на първа глава, според Автореферата, носи наименованието „Сакрализация на изкуството в съвременния свят“. (Sacralisation of art in contemporary world, макар че в дисертационния труд е посочено заглавие Spirituality and sacralisation of art in

contemporary world, с. 45). В нея се твърди, че духовността на изкуството се крие в самата му природа, тъй като то се занимава с неща които са отвъд „нормалните“ (според израза на докторанта) граници на познание.

Духовността е една от същностните (essential) характеристики на изкуството (с. 45), твърди изследователя, заради дългата му връзка с религията и общите теми – човешката и божествената природа, автентичността, моралната и социална отговорност и т.н. Друг акцент на втора част е дефинирането и въвеждането на понятието съвременно изкуство. Последното е определено като синонимно на постмодерното. „Така аз смятам термина постмодерно изкуство често за синоним на съвременно изкуство“ (с. 46).

Втора глава на изследването – „Теософията и нейното наследство“ (Theosophy and its legacies), е посветена на преглед на творчеството на съвременни артисти, свързани с визуалното, както и на техните връзки с идеализма и теософията. Творчеството на тези артисти се поставя в едни контекст на духовни дирения, предприемани от самите тях. „Много от съвременните художници свързват изкуството с метафизически същности и функции, което ми помогна да потвърдя основния си аргумент, че изкуството много често се отнася към духовността...“, пише докторанта (с. 72) Голяма част от главата е посветена на теософското движение, като от текста се подразбира, че изкуството, според изследователя, е някакъв начин за „разкриване на нова метафизика“, което го „сродява“ с теософията като духовна система. Според мен в тази част на труда, докторанта показва едно много добро познаване на конкретни артисти и тяхното творчество, което без съмнение е преимущество за разработката. В третата част на главата – „Наследството на модерната теософия в съвременното изкуство“ (в Автореферата посочена като Втора) се разглежда антропософията като духовна система, унаследила теософията и влиянието на първата върху съвременното изкуство. Специални редове са отделени за анализ на творческите цели на Кандински (progenitor of abstract expressionism, p. 73) и на Мондриан (pure abstract painting, p. 81).

Трета глава е посветена на анализ на теориите за гения – Геният тогава и сега. Според докторанта в „платонистката“ (всъщност на български език във философски текст е приета употребата на „платоновата“, отново пиша това във връзка с комуникирането на научните резултати на български език в

Автореферата) теория за гения последният е медиатор в отношенията между божество и човек. Изобщо тезата на изследователя е, че съвременната идея за гения има своите корени в античната философия (с.129). Главата продължава с анализ на Кантовата теория за гения. Последният е определен като „талант или естествена дарба, която задава правилата на изкуството“ (с. 137)

Изложението е твърде обширно и на места излишно детайлизирано, като основно е свързано с подробно излагане на съдържанието на важни философски теории за природата на гения във връзка с духовността. Според мен ключовите части от тази глава са онези, посветени на разглеждане на модерните аспекти на идеята за гения (с. 162), както и на излагане на личното становище на автора за гения (с. 171). Според последното геният е някакъв вид „духовна (божествена) активност, която е източник на вдъхновение за потенциално всеки човек“, както и „възможност за божественото да взема участие в човешките артистични дейности“ (с. 177). Искам да отбележа, че личното становище на автора очевидно е част от осмислена концепция, а не просто заявено мнение.

Четвърта глава разглежда и анализира философските възгледи за възвишеното (sublime) , както и тяхната връзка с етиката и духовността. Според автора необходимостта от включване на това понятие в проблемната област на изследването е наложено от факта, че „възвишеното е друго понятие от естетиката, което бива сакрализирано и служи като светски аналог на религиозни преживявания“ (Автореферат). Подробно са разгледани отново различни авторски концепции за това понятие, както класически, така и модерни. Важно е да се отбележи, че „естетическото (субективното) възвишено е свързано с морала“ (с. 192), то ни „дава чувство за нашата собствена духовност“ (пак там) според класическата философия. В наши дни обаче, твърди автора, възвишеното в изкуството до определена степен се е превърнало в алтернатива на традиционния духовен и религиозен опит. (с. 209)

Заключението (или Заключителните бележки) се отнася до ролята на артиста и изкуството в модерния и съвременния свят, до връзката между изкуство и религия, изкуство и философия и за присъствието на духовността в изкуството. Още тук искам да отбележа, че въпреки научната добросъвестност на докторанта, точно заключителните бележки звучат малко

объркващо в началото си. „Изглежда че фокусирането върху секуларизацията в социалните сфери, процеси и институции през Модерността, необходимо е довело до сакрализация на нерелигиозните сфери“ (с. 231). Излиза, че секуларизацията на религиозното води (при това необходимо) до сакрализация на нерелигиозното, което е трудно доказуема диалектика. Също така това е един може би верен, но прибързан извод, който има нужда от допълнения и разясняване. От една страна безспорно ограничаването на претенциите на църквата за участие в обществените избори на своите енорияши (пастирски задължения – Хабермас) води до преместване на религиозното в по - субективни и персонални сфери на живота. Това обаче, както пак отбелязва Хабермас, цитирайки Хосе Казанова, не означава, че религията губи толкова силно влиянието си и значимостта си като форма на духовност в други сфери, особено тази на културата и изкуството. Също така, както отбелязва д-р Кр. Кръстев в една своя студия от 1904 г. („Изкуство и религия“), „самочувството на индивидуума при преживяване на религиозни и естетически емоции е свършено различно“. Може би изводът на докторанта има нужда от по ясно извеждане на съдържанието на самото понятие за „не религиозни области“ (non-religious domains). Пиша това единствено с цел да насоча колегата към един още по – убедителен завършек на сериозното изследване, което е предприел.

3. **Анализ на съдържанието.** Без съмнение обемът, структурата, методите на предоставеното изследване говорят за сериозни научни усилия, които са очевидно положени от младия изследовател. Темата заслужава научно внимание и, както е отбелязал и докторанта, изисква един интердисциплинарен подход, който повишава научната сложност на разработката. Теми като религия, духовност, изкуство, свещено и т.н. , винаги са били в центъра на вниманието на изследователите и един нов и своеобразен поглед върху тях, най -вече в съвременните условия на глобалния свят, е от голяма научна и образователна полза. Особено в условията на българските философия, естетика, изкуствознание, култура. Духовността е класически проблем във философията, който бих казал я съпътства още от нейната поява като специфичен тип знание. Например вниманието – *prosoche* – е една фундаментална духовна позиция(присъствие на духа) още в стоическата философия. От нея следват различни действия

или упражнения, които са интелектуални и свързани с духовното – четене, слушане, писане, задълбочено изследване (скепсис). В този смисъл, представеното изследване е релевантно на една философска проблематика, която се подсилва от идеята на автора да представи изкуството като притежаващо „духовна, метафизична същност“ (с.7), особено в работите на съвременните авангардисти. Все пак обаче на пръв поглед в него понякога трудно се улавя концептуалната схема и постройка, които трябва да докажат убедително научната позиция на автора. Изследването започва с една историческа реконструкция на идеите и теориите на немски класически философи. Историко - философската част на текста определено има своите преимущества и постига целите си като цяло. В нея няма сериозни ирелевантни на темата отклонения, но поне според мен, има нужда от допълнения, що се отнася до избор на основни автори. Определено смятам, че е много трудно да оформиш изследователска философска теза по естетика, в която хем се позоваваш на немската класическа философия, хем тотално отсъства автор като Хегел (споменат на няколко места, но без анализ или поне посочване на неговата теория за изкуството). Последният фигурира в литературата с „Феноменология на духа“, но в изложението липсва неговата ясно описана теория за гения. В теоретичния замисъл на автора според мен също така има нужда и от по задълбочена работа с основните понятия, върху които той изгражда своя текст. На места същността на авторските разсъждения е скрита под обширни описания, позовавания на различни автори, дори често стигащи до тенденция на преразказ. Самата формулировка на темата и нейната сложност, ясно показват, че тя е само по силите на ерудиран изследовател, прочел и усвоил голяма част от съвременните и класически теории и автори. Така че обширните наративи в някои части на текста, сякаш с цел да убедят читателя в компетентността на автора, стават излишни и трябва да бъдат ограничени. Теодор Адорно (който като автор мисля, че би обогатил дисертационния труд, неговата „Естетическа теория“, при това достъпна на български език, е съвсем в контекста на изследването) твърди на едно място – и това е често посочвано – че естетическата теория, особено в условията на модерния свят, не означава единствено търсене на колкото се може повече аргументи от областта на философията в защита на някаква теза от областта на изкуството. („Хегел и

Кант са последните, които, грубо казано, са могли да пишат голяма естетика, без да разбират нещо от изкуство“). Пространността на изложението не замества системния прочит, чиято цел е не описанието, а откриване на значението на присъствието, „разшифроването“ ако мога така да се изразя, на идеите на даден автор в един научен труд, а не просто тяхното изложение.

Основното понятие на дисертационния труд – духовност – също според мен има нужда от прецизиране. В Първа глава на труда останах с впечатлението, че духовността и сакрализацията в изкуството са ако не едно, то поне нещо много близко, „имащо приоритетно значение“ над религията и философията, според докторанта. Ако това е така, то има нужда от още аргументи. Какво тогава са известните „Exercitia spiritualia“ („Духовни упражнения“, труд на св. Игнаций Лойола от 16 ти век, всъщност разсъждения (медитации) върху понятия, които може да срещнем още в ранното християнство)? Има известна тенденция в целия дисертационен труд духовността в изкуството и изобщо да се идентифицира основно чрез езотеричното при това с помощта на аргументи по – скоро от областта на психологията, а не на естетиката или философията. Например настояването от страна на докторанта за личното преживяване на твореца като основен мотив за духовното му изразяване. В тази връзка идеята за шамана, особено в контекста на творчеството на Кандински звучи до някъде патетично, но не аналитично, особено в разглежданите идеи на Пег Уайс (с. 77 – 78). Според мен това, което от гледна точка на психологията сродява преживяванията на твореца и шамана, от гледна точка на философията на изкуството е различно. Едно е мистичното непосредствено действие на целителя - шаман, друго е художествената практика на твореца, която само описва или изобразява идеалното или духовното. В края на краищата, шаманът не прави художествен избор, макар че поведението му често пъти се определя като творческо. „Шаманът, както и художникът, се описват като посредници между метафизичната реалност и хората на земята“ (с. 79). С тази разлика, че проблемът на твореца, особено този в областта на визуалното, е , че той не може да се стреми целенасочено да преживява, да изпада в такива (екстатични) състояния на „връзка с метафизичната реалност“, в които образите се раждат сякаш от някаква духовна сила. Поне не във философски смисъл.

Някои определения, при това ключови за тезите на докторанта, също имат нужда от по –голяма точност, поне според мен. Имам предвид философската им основа. Тук няма да се разпростирам, но напр. Мондриан е определен като „силно повлиян от теософското движение“, макар че той, като известен с абстрактния си геометризъм творец, във философски план е по – скоро под влиянието на една питагорейска естетическа образност. Трудно мога да приема и твърдението , че Кандински „реализира теорията на Платон за красотата“, защото според изследването, „нейната универсална същност е света такъв, какъвто е“. Понятието на Платон е „мимезис“, т.е. подражание, копиране на видимостта на вещите, нещо което ни отдалечава от света „какъвто е“, т.е. от истината.

Самото изследване съдържа на места според мен твърде голям брой автори, тези, определения, което затруднява читателя, защото в него трудно се разграничава понякога оригиналния авторски принос и изброяването на автори, школи, съчинения и теми, които са общо взето добре известни и не допринасят за изследователския заряд и оригиналността на дисертацията. Така последната се е получила обемна, но на места изобилстваща от фактология и описания, които на места затрудняват проследяването на умението на автора да изследва самостоятелно темата си – всъщност основното изискване за един дисертационен труд.

Дисертационният труд се характеризира с амбициозен, но и аргументиран опит да изследва, анализира, обобщи, представи и покаже връзката между изкуство, религия, духовност в съвременния свят, разгледани в един сравнителен историко – философски и изкуствоведски план – от периода на Просвещението до наши дни. Темата, както вече отбелязах, е интердисциплинарна и това допълнително усложнява и без това трудната задача, която стои пред изследователя. Поставените цели в началото на дисертационния труд звучат реалистично и релевантно на проблема. Допълнително в труда четем умели разсъждения върху понятия като човек, свят, дух, природа, творец и т.н., които придават допълнителна философска плътност на защитаваните тези. Ако отново се позова на Адорно, който много харесвал една мисъл на Шлегел, която дори възнамерявал да постави като мото на „Естетическа теория“: „В това, което се нарича философия на

изкуството, обикновено липсва едно от двете: или философията, или
изкуството“. Бих казал обаче, че с всички нормални трудности пред един
млад изследовател, изправен пред сложна и амбициозна задача, в труда има в
напълно достатъчен за целите му обем и философия и изкуство. Изследвани
са подробно общите тенденции във философията на изкуството, авторът
показва ерудиция в описанията и подбирането на примери от областта на
художествената практика, за да подкрепи своите тези. Добросъвестно е
посочено, че в труда липсват съвременните философски възгледи за връзката
религия - философия, но това, от друга страна, не стои и като конкретна
научна задача на настоящото изследване. Съгласен съм с твърдението на
докторанта, че иновативността или приносната ценност на дисертацията се
крие в проследяването и дори откриването на връзките между отделните
прояви на духовността в съвременното визуално изкуство, както и за
динамичната връзка между изкуство и религия в съвременния свят като вид
духовна практика. Като, разбира се, в една следваща разработка, каквато съм
сигурен, скоро ще бъде направена от докторанта, може да се помисли за
проблема - какво обединява или различава изразните средства и
съдържанието на едно произведение на изкуството (като цяло – в изкуството
едва ли има нещо, което да не произхожда от „света“, както забелязва още
цитирания д-р Кръстев, дори да е „сублимирано“, според понятията на
автора) и един религиозен текст (в най –широк смисъл) и дали не трябва да
се потърсят някакви още по точни определения и разграничения за тях.
Разбира се, напълно подкрепям идеята, заявена от автора, това изследване да
бъде представено на български език, което значително би разширило
възможността на българската научна и артистична общност да се запознае с
тезите му и да открие за себе си новото и важното в идеите на изследователя.
В този смисъл изследването има своята теоретическа, но и практико –
приложна ценност. Тук обаче бих препоръчал изключително внимание към
философския език и предаването на понятията му на български език. Ако се
съди от Автореферата, влиянието на англо- саксонската традиция е твърде
силно и установени понятия в българската философска традиция имат нужда
от прецизиране – „обектификация“ вместо „обективирание“, „арт теоретик“,
вместо „изкуствовед“ и т.н. Ключовата цел на изследването – „проследяване
на различните импликации за духовност и необходимост от повече

изследвания върху проблема духовност и съвременно изкуство“ е изпълнена и доказателство за това са актуалните и конкретни контексти на проблема, представени от докторанта. И най – важното – независимо от на места известни пропуски, авторът се е погрижил достатъчно добре да аргументира своя личен принос, особено в частта за гения (Personal view on genius), което е и принос в областта на сложна материя като философия на изкуството. Искам да кажа, че замисъла на дисертационния труд обективно е изпълнен докрай и резултата съответства на заявените в началото намерения. Трудът е вътрешно кохерентен, построен логически последователно, макар че бих препоръчал по – голямо внимание по отношение на формалните/процедурни изисквания за един научен труд – номериране на страници, последователност на глави, точно съдържание с цел улесняване на позоваванията и т.н. Още повече, че той трябва да достигне и образователни цели. Това обаче не накърнява цялостното впечатление от дисертацията като едно подробно, конкретно, задълбочено и старателно усилие от страна на млад учен с обширни познания и нови идеи, да представи обоснован собствен поглед върху сложните проблеми на духовността, изкуството и философията.

- 4. Заключение.** Анализът на предложения труд на докторанта, начина на разглеждане на поставените там проблеми, очертаните смислови полета, в които се разгръща анализа на основните понятия, доброто познаване на предмета на изследване, което говори за устойчив интерес към него, постигнатите научни резултати и формулирани приноси, конкретните и добре подбрани илюстративни примери, ми дават пълно основание да **препоръчам убедено присъждане** на ОНС „доктор по философия“ на Илона Ивова Аначкова.

16.09. 2018

доц. д-р Николай Михайлов